

Samuel Pufendorf.

Ett trehundraårsminne.

År 1667 utkom en statsrättslig avhandling, som satte Tysklands lärda värld i rörelse och framkallade en lidelsefull vetenskaplig kampanj. Den bar titeln *De statu imperii germanici*, och dess författare dolde sig bakom signaturen Severinus de Monzambano. Avhandlingen skilde sig radikalt från publicistiska traktater av den vanliga typen, som med mer eller mindre skarpsinne sökte rättfärdiga bestående politiska institutioner. Den okände författaren ställde det ärevärdiga tysk-romerska kejsardömet grundvalar under debatt, och resultatet av undersökningen överensstämde närmast med Napoleons bekanta diagnos: varken heligt, romerskt eller ens ett rike. Han undersöker dess historiska förutsättningar med anknytning till den mångfrestande juristen-medicinaren Hermann Conrings rättshistoriska forskningar, och han prövar dess juridiska struktur med den modernaste statsrättslärans metoder. Resultatet blir negativt: det stolta Imperium Germanicum är ingen monarki — varken absolut eller begränsad —, ej heller en aristokratisk stat, som vissa publicister förmenat. Det står mitt emellan en stat och ett statsförbund — Bezolds och Ludolph Hugos teori om »civitas composita» avfärdas som stridande mot den stränga suveränitetsprincipen. Det är en irreguljär och monstruös statsbildning, som saknar förmåga att infogas i juristernas begreppssystem och som faller utanför alla normala författningar i det aristoteliska typschemat.

Under den litterära strid, som uppblössade kring denna politiskt-juridiska stridsskrift, avslöjades författarens verkliga namn. Han hette Samuel Pufendorf, var en trettiofemårig juris professor vid Heidelberg-universitetet och hade sju år tidigare väckt

uppmärksamhet genom en naturrättslig avhandling, genomförd med den modernaste filosofiens geometriskt stringenta metod.

Samuel Pufendorf var och förblev en forskare med kritisk och polemisk läggning. Hans teorier voro ägnade att framkalla strid, och själv ägde han i hög grad den intellektuelle krigarens offensivanda. Under sin Lundatid på 1670-talet kom han att stå som centralfiguren i en akademisk kampanj, vars verkningar sträckte sig långt över Sveriges gränser. År 1672 publicerade han *De jure naturæ et gentium*, ett monumentalt arbete, i vilket tidens nyaste rättsfilosofiska doktriner sammanfogas till ett harmoniskt system. Så utbröt den bekanta strid, som inleddes med biskop Peder Winstrups anklagelsebrev till Gustaf Otto Stenbock, det unga universitetets kansler, och kulminerade med utgivandet av *Index novitatum*, en katalog över Pufendorfs alla vådliga kätterier och noviteter. Kampanjen fick en snöplig utgång för huvudmotståndarna, teologen Josua Schwartz, som företrädde den ortodoxa lutherdomens intresse, och juristen Nils Beckman, som närmast torde ha företrätt sina personliga intressen gentemot en uppburen och avundad fakultetskollega. Men genom *Index novitatum* kom kontroversen i ett nytt skede. Den hade varit en inre akademisk angelägenhet; nu vidgades den till en vetenskaplig principstrid. Tyska jurister och teologer sälla sig till Pufendorfs motståndare; det mest vägande inlägget är Leipzigprofessorn Valentin Albertis *Compendium juris naturæ* med undertitel ortodoxæ theologiae conformatum. Pufendorf replikerar med tre briljanta stridsskrifter, som följas av nya inlägg av Alberti och andra representanter för ortodoxien.

Pufendorfs skrifter i denna kamp föreligga i samlingen *Eris scandica*, som Heinrich von Treitschke träffande jämför med den tyska humanistfalangens berömda *Epistolæ obscurorum virorum*¹. Man möter i dessa uppsatser en överlägsen polemiker, som suveränt behärskar den intellektuella krigföringens strategi och särskilt förstår att tillintetgöra sina belackare med ironiens vapen. Det vackraste exemplet härpå är kanske hans behandling av »Asinius Tenebrio», alias Nils Beckman. Och på samma gång finner

¹ Samuel Pufendorf. Historische und politische Aufsätze IV. Berlin 1897, s. 266.

man i Eris scandica det mest pregnanta uttrycket för Pufendorfs allmänna intellektuella inställning. Stridsskrifterna uppbäras av samma kulturpatos, som vi finna i Frankrike hos Descartes, Pascal och Malebranche, i England hos den filosofiske ärkekättaren Thomas Hobbes av Malmesbury. Liksom dessa representanter för »den nya filosofien» hävdar han den moderna tidens vetenskapliga överlägsenhet gentemot skoltraditionen. Han hänvisar till de stora upptäckterna i medicin, astronomi, matematik, naturvetenskap¹, och han polemiserar mot skrällen för »nyhetsmakerierna» i ordalag, som närmast erinra om Pascals berömda uttalanden i *Traité sur le vide*. Det finnes vissa ord, skriver han, som fått en odiös betydelse, och till dessa hör »*vocabulum novitatis*, — — — *quo illi qui in magistrorum suorum verba jurarunt, aut receptis semel opinionibus mancipio sese addixerunt, magno cum supercilio proscribere solent, quicquid ab ipsorum sacrosanctis traditis discrepaverit*². En självständig tänkare, som icke okritiskt accepterar traditionen, behandlas lika skymfligt som en hantverkare, vilken icke tillhör skråorganisationen, han må för övrigt vara hur duglig som helst. Men den, som fördömer en teori blott på grund av dess nyhet, är skyldig bevisa, att det givna lärosystemet icke blott är sant utan absolut fullkomligt, »*ita ut nil melius invenire, aut eidem addi queat*»³.

Men det gäller, framhåller Pufendorf liksom Pascal, att noga skilja mellan religiösa och vetenskapliga nyheter. »*In vera religione — — — nihil est novandum*». Men, heter det vidare, »*in disciplinis, quæ ratione subjectæ sunt, eo amplioem ingenii ac industriæ laudem merentur scriptores, quo plus novitatum invenerint*⁴.»

Uttalandet är karaktäristiskt för de vetenskapliga framstegsvännernas hållning i den franska klassicismens århundrade. På det religiösa området accepterar man — åtminstone officiellt — det ortodoxa lärosystemet med utgångspunkter i Konkordieformeln eller i det Tridentinska mötets beslut. Inom politiken upp-

¹ Eris scandica. Frankfurt am Main 1686, s. 210.

² A. a. s. 209.

³ A. a. s. 209—210.

⁴ A. a. s. 5.

fattas den bestående ordningen som definitiv; »crimen quoque est in republica res novare», lyder ett typiskt uttalande av Pufendorf¹. Men inom »filosofien» eller den profana forskningen är man hänsynslöst radikal; där förlämnar traditionen ingen auktoritet, där härskar förnuftet suveränt, och där öppna sig ständigt nya vidder för den vetenskapliga erövringsviljan.

Samma grundstämning, som tager sig uttryck i polemiken mot Beckmann och Alberti, återkommer i Pufendorfs brev till den yngre vännen och vapenbrodern Thomasius från 1680- och 90-talen. Det vetenskapliga stridshumöret och den intellektuella maktkänslan komma ofta fram, särskilt när det gäller motståndare från de ortodoxa teologernas läger. »Wir haben mit harthäutigen thieren zu thun, und deswegen musz man sie mit der mistgabel kitzeln», skriver han i ett brev av den 24 mars 1688². Och i ett brev från 1691 uttalar han sig om lutherska och kalvinistiska teologer: »Revera aber laboriren beyde parteyen an der Priesterkranckheit, die darin bestehet, dasz sie glauben, Gott sey keinem gnädig, der nicht præcise alle distinctiones adoriret, die sie in ihren patribus et plurimum reverendis præceptoribus gelesen³.» Och i ett annat brev — av den 17 juli 1688 — finner Pufendorf den allmänt fördömde Epikur vara en bättre moralfilosof än till och med Aristoteles. »Aber», tillägger han, »der nahme Epicurus ist bey den idioten so verhaszet, dasz man sich fürchten musz, Bileams pferd werde auf alle Cantzelen steigen und predigen, wenn man was gutes von Epicuro sagte⁴.»

Det är ingen tillfällighet, att den tyska upplysningskulturens stridbare banbrytare Christian Thomasius utgick från Pufendorfs tankegångar och sökte vidare utveckla dem. I sin kamp mot lärdomspedanteri och skolastiska hårklyverier, i sitt hävdande av den fria forskningens rätt gentemot ortodoxiens anspråk på överhöghet in rebus philosophicis och i sin tro på vetenskapens omist-

¹ A. a. s. 5.

² Pufendorfs Briefe an Chr. Thomasius, herausgegeben und erklärt von Emil Gigas. München und Berlin 1897, s. 17.

³ A. a. s. 52.

⁴ A. a. s. 23.

liga sociala värde hade han en föregångare i författaren till Eris scandica.

Samuel Pufendorf kände sig själv som den nya vetenskapens företrädare gentemot den akademiska traditionens män, som — för att begagna hans eget uttryck — hämtat sin vetenskap ur auktoriserade kompendieböcker. Utan tvivel räknade han sig till de författare, som upptäckt nya och fruktbara sanningar »in disciplinis quæ rationi subjectæ sunt». Eftervärlden har i regel icke velat räkna honom till de nyskapande forskarna i egentlig mening; hans styrka ligger snarare i hans sällsynta förmåga att utforma en stor syntes av tidens rättsvetenskapliga tankegångar och att giva monumentalala skildringar av samtidshistoriska händelser enligt tidens krav på historieskrivningens konst.

I vilken grad *historikern* Pufendorf motsvarade dessa pretentioner, framgår av ett samtida vitsord, att ingen skrivit historia »mit solcher Hardiesse und heroischem Stilo»¹. En modern författare, E. Fueter, karaktäriserar honom som »der Meister der reichspublizistischen Geschichtsschreibung»². I samma riktning går Meineckes värdering i hans djupgående undersökning av »Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte». Pufendorfs arbeten utmärka sig för en strävan efter objektivitet, som påtagligt skiljer dem från den äldre humanistiska historieskrivningens alster. Klarast framträder hans principiella ståndpunkt i inledningen till *De rebus suecicis*, som Meinecke närmare analyserar. Han har, säger han där, strävat att fullgöra historikerns huvudplikt: att beflita sig om tillförlitlighet med största samvetsgrannhet och att arbeta med stöd av autentiska urkunder utan interpolationer. Han har hållit sig fri från affekter och har velat berätta om handlingarna utan att öva censur över dem, med andra ord utan att inblanda subjektiva värdeomdömen. Och i stort sett har han förverkligat sitt program. Men å andra sidan in-

---

¹ Cit. av Treitschke a. a. s. 273.

² E. Fueter: *Geschichte der neueren Historiographie*. München und Berlin 1911, s. 204.

skränker han sig i regel till refererande framställningar på grund av föreliggande källor. Han koncentrerar sig helt till de diplomatiska och militära tilldragelserna, och i centrum för skildringen står alltid härskarens personlighet. Den inre politiken ignoreras fullständigt; statsaktionerna bedömas »endast enligt den ställning som hans hjälte intog till dem»¹, vare sig han heter Carl X Gustav, Sveriges konung, eller Fredrik Vilhelm, kurfurste av Brandenburg. I sina skildringar av invecklade diplomatiska kombinationer visar han sig som en skarpsynt politisk analytiker; man läse exempelvis de utredningar av den allmänna situationen, som inleda femte och sjätte böckerna i *De rebus a Carolo Gustavo Sueciæ rege gestis* eller motsvarande partier i den store kurfurstens historia.

Vill man närmare känna den politiska världsåskådning, som ligger till grund för Pufendorfs skildringar av samtidens historia, bör man läsa hans *Einleitung zu der Historie der vornehmsten Reiche und Staaten*. I detta arbete, som troligen bygger på föreläsningar vid Lunds universitet, vill Pufendorf giva en översikt av den allmänna politiska historien med hänsyn till dess betydelse för praktisk politik. Av större intresse än den ganska schablonmässiga historiska framställningen äro de politiska resonemang, i vilka författaren framlägger resultaten av sitt tänkande över staten och statskonsten. Han bygger närmast på den tradition, som utgår från Machiavelli och som fortbildats hos 1500- och 1600-talets politiska skriftställare. Statsintresset, »il ragione di stato», är hos honom liksom hos föregångarna det grundläggande begreppet. Politiken ter sig som en intressenas mekanik, ett kalkylerande av fördelar och olägenheter, i vilket inga irrationella faktorer ingå. Ur denna intresseläras synpunkt blir staternas historia historien om ett komplicerat intelligensspel, där undersåtarna spela schackpjäsernas roll i furstarnas och statsmännens operationer.

Men intresseteoretikern Pufendorf är på samma gång naturrättslärare. Måste icke statsintressets och förnuftsrettens principer ofta stå mot varandra som oförsonliga motsatser?

---

¹ Fueter a. a. s. 204.

Pufendorf svarar nekande. I företalet till Einleitung söker han lösa problemet genom att skilja mellan imaginärt och verkligt statsintresse. Med det förra åsyftar han tron, att statens välfärd består »in solchen Dingen, die sich ohne Injurie und Verunruhigen vieler andern Staaten nicht lassen ins Werk stellen. — — Worunter man rechnen kann *Monarchiam Europæ, universales Monopolium* & c. welches der Zunder ist, dadurch die Welt in *Combustion* gesetzt wird¹.

Samma tanke återkommer i *De jure naturæ et gentium*, där Pufendorf polemiserar mot försöken att detronisera den naturliga rätten till förmån för nyttan. I själva verket överensstämmer naturens lag fullständigt med det som vårt sunna förnuft finner vara nyttigt. Det gäller blott att taga hänsyn till framtida fördelar och icke ensidigt värdera ögonblickets intresse. En riktig avvägning giver vid handen, att orättfärdigheten i själva verket är den största av dårsaker².

Naturrätten hade från början stått i skarp motsats till den realpolitiska intresseläran. Dess representanter hade häftigt polemiserat mot Machiavellis »falsa pestiferaque doctrina», för att använda ett typiskt uttryck i »*Vindiciæ contra tyrannos*». Hos Pufendorf harmoniera rättssynpunkten och intressekalkylen med varandra; är den senare riktigt utförd, kunna dess resultat aldrig komma i konflikt med de lagar, som enligt tingens ordning äro normerande för all mänsklig sammanlevnad.

Denna harmoniserande tendens gör sig överallt gällande i Pufendorfs *juridiskt-rättsfilosofiska* lärobyggnad, som är hans vetenskapliga storverk par préférence.

Hans metodiska förfaringssätt går närmast tillbaka till intrycken från den mångsidige Jenamatematikern Eberhard Weigel, som även spelat en stor roll för Leibniz' intellektuella utvecklingsgång. Weigel hade delgivit honom sin entusiasm för den nya,

¹ I detta sammanhang indelar han vidare de reella intressena i konstanta och växlande (*interesse perpetuum et temporarium*). De förra bestämmas av det egna landets och folkets beskaffenhet, de senare av grannstaternas »Beschaffenheit, Stärke und Schwäche, — — — mit deren Veränderung auch das Interesse alteriert wird.»

² *De jure* s. 172 och 174.

exakta naturvetenskapen och för geometriens ovillkorligt bindande slutledningskedjor. Måhända hade han även uppmuntrat sin lärjunge att försöka genomföra samma stränga metod vid studiet av staten och rätten. I varje fall delar Pufendorf samtidens rationalistiska kunskapsideal; äkta vetenskap innebär för honom en fortgående deduktion på grundval av evidenta förnuftsprinciper. I sitt förstlingsverk, *Elementa jurisprudentiae universalis* söker han att imitera geometriens framställningssätt med dess axiom och definitioner. I *De jure* har han visserligen övergivit detta konstlade manér, men hans vetenskapsuppfattning är fortfarande matematiskt orienterad. Den får ett klart uttryck i första bokens andra kapitel, som behandlar »de moraliska vetenskapernas visshet». Pufendorf söker där visa, att även dessa discipliner kunna behandlas med strängt demonstrativ metod. Och det stora verket är ett försök att konsekvent genomföra denna grundtanke.

I början av *De jure* utför Pufendorf en skarpsinnig analys av *entia moralia*, de begrepp, varmed etiken och rättsvetenskapen operera. Liksom förståndet bildar idéer, med vilkas hjälp vi ordna de fysiska tingens mångfald, skapar det begrepp, som reglera våra viljeakter, så att samstämmighet och ordning skapas i den mänskliga samlevnaden¹. Dessa attribut, som vi tillägga tingen för att kunna draga gränser för de mänskliga viljehandlingarnas frihet, kallas *entia moralia*. De bilda ett slutet system, som kan studeras med stringenta metoder, och de låta sig indelas i klasser liksom de fysiska föremålen, »ad normam entium physicorum»². Varje ens *physicum* är rums- och tidsbestämt. I det »moraliska» systemet finnes en analogi till detta förhållande. Ehuru *entia moralia* icke existera genom sig själv, behandla vi vissa av dem, som om de vore substanser. Dessa betecknas som moraliska personligheter (*personæ morales*). Och liksom naturföremålen ingå i tidliga och rumsliga sammanhang, sägas dessa personligheter vara bestämda av ett allmänt socialt tillstånd (*esse in Statu*).

¹ A. a. s. 3.

² A. a. s. 5.

Om man översätter Pufendorfs tankegång till modernt språk, uppvisar den intressanta beröringspunkter med moderna rätts-teorier, närmast kanske med Kelsens »rena rättslära». Vi möta en medveten dualism mellan naturvetenskapligt och normativt betraktelsesätt. De rättsvetenskapliga begreppen äro konstruktioner, bestämda av praktiska intressen, och motsvaras ej av givna fysiska realiteter. När vi tala om moraliska personligheter, deras egenskaper och inbördes relationer, äro dessa begrepp bildade »ad analogiam substantiarum». På liknande sätt tolkar den Kelsenska rättsläran vilje- och personlighetsbegreppen som konkreta uttryck för »normlogiska» sammanhang.

Med dessa metodiska förutsättningar söker Pufendorf uppföra en rättsvetenskaplig tankebyggnad, oberoende av teologiens auktoritet.

De jure naturæ et gentium företer alla den klassiska naturrättslärans karaktäristiska drag. Det stora verket är på en gång en framställning av jurisprudensens allmänna begrepp och ett filosofiskt rättfärdigande av statens tvingande myndighet. Det arbetar med den romerska rättens kategorier, vilka uppfattas som allmängiltiga principer för mänsklig rättsordning. Och det följer det vanliga schemat: först en framställning av naturtillståndet och »lex naturæ», sedan övergången till »status civilis» och behandlingen av den offentliga rättens problem¹.

I sin uppfattning av naturtillståndet söker Pufendorf gå en medelväg mellan Grotius och Hobbes. Han gör sig inga illusioner beträffande människans sociala natur. När individerna söka social kontakt med varandra, ledas de alltid av förhoppningar om egen fördel och egen ära². Pufendorf hyllar samma nyktert illusionslösa levnadsvisdom, som århundradets stora franska moralister. Men han vill icke acceptera Hobbes lära om status naturalis som ett kampfällstånd, där var mans hand är mot varje man. Det normala tillståndet är icke krig utan fred, och detta gäller även om

---

¹ Jag förbigår i denna korta karaktäristik Pufendorfs behandling av de privaträttsliga instituten, där han följer den romerska rättsvetenskapens hävdvunna framställningssätt.

² A. a. s. 852.

förhållandena utanför det organiserade rättssamhället¹. Den naturliga friheten får icke förblandas med tygellöst självsvald (licentia)². För övrigt framhåller Pufendorf liksom författaren till Leviathan, att det rena naturtillståndet aldrig existerat som ett allmänt tillstånd i mänsklighetens historia. »Fatemur tamen», förklarar han eftertryckligt på s. 144, »genus humanum nunquam simul et semel in mero statu naturali extitisse; neq'etiam existere potuisse». Men medan Hobbes betraktar naturtillståndet som en rättsfilosofisk konstruktion³, är Pufendorfs tankegång mera historiskt orienterad. I anslutning till Genesis skildrar han släktets urtid, då människorna levde i små familjegrupper, vilkas överhuvud hade en romersk familjefaders obegränsade maktfullkomlighet. Man levde i ett statlöst men icke i ett samhällslöst tillstånd. Ett dylikt förelåg blott momentant, exempelvis då de yngre männen lämnade fadershuset och grundlade nya familjesamfund⁴. Men även i dessa situationer råder icke godtycke, ty människornas fria vilja behärskas av naturens lag, som är ett uttryck för den gudomliga lagstiftarens vilja⁵. Och den bjuder varje människa att befrämja och bevara en fredlig samvaro med sina medmänniskor. Men om vi förpliktas att eftersträva ett ändamål, förpliktas vi även att välja de medel, som äro oundgängliga för målets realiserande. Allt, som befrämjar socialiteten, är föreskrivet enligt naturens lag; alla handlingar, som rubba och upplösa den, äro förbjudna enligt samma gudomliga ordning⁶.

¹ A. a. s. 152.

² A. a. s. 140.

³ Jfr Z. Lubienski: Die Grundlagen des ethisch-politischen Systems von Hobbes. München 1932. S. 145.

⁴ De jure s. 145.

⁵ Varje lag är enligt Pufendorf en deklaration av en maktägande vilja och utmärker sig för sin förpliktande kraft (vis obligandi, s. 82). Obligationen skiljer sig från det blotta tvånget (coactio), som beror på enbart yttre makt. Den, som är förpliktad av en lag, måste själv erkänna, att han förtjänar straff för eventuell lagöverträdelse (s. 83). — Pufendorfs uppfattning av lex naturæ är för övrigt karaktäristisk för den klassiska naturrättens tankegång. Å ena sidan framstår den som ett ovillkorligt bindande imperativ, ur vilket begreppen gott och ont härledas (s. 103), å andra sidan motiveras den ur självbevarelsens synpunkt.

⁶ A. a. s. 183.

Men fredens konstanta upprätthållande förutsätter en statsmakt. Vördsnaden för naturens lag är icke tillräcklig garanti för allmän säkerhet. I naturtillståndet måste envar försvara sig med egna krafter och begagna sitt eget omdöme, när det gäller att välja mellan olika handlingsmöjligheter. Men den stora mängden lyder mera begären än förnuftet. »In tanta opinionum atque studiorum discrepantia, quæ fida pax, aut concordia potest esse?» frågar Pufendorf¹.

Så långt rör sig författaren i samma tankebanor som Thomas Hobbes, och liksom denne opererar han med kontraktsteoriens hjälpmedel, när han söker konstruera fram statspersonligheten. Men hans fördragslära är betydligt mera komplicerad än den engelske socialfilosofens. Han antager först ett grundläggande samhällsfördrag, därefter ett gemensamt beslut om statsformen (forma regiminis) och slutligen ett andra fördrag, »quando constituuntur ille vel illi, in quem vel quos regimen coetus confertur»². Därvid förbinder sig den styrande att vårda sig om allmän säkerhet och välfärd, medan de övriga förbinda sig att lyda suveränens befallningar.

Denna doktrin ter sig lätt som ett uttryck för ofruktbar rättsskolastik, men i själva verket är den av stort statsrättsligt intresse. Läran om kontraktet mellan furste och folk hade givit teoretisk grundval åt monarkomakernas försök att begränsa regentens maktsfär och att hävda rätten till aktivt motstånd, om han överskred fastställda rāmärken. I opposition mot dessa tendenser genomför Hobbes sin lära om den ensidiga rättshandling, varigenom makten restriktionslöst överlämnas till suveränen. I det andra fördraget hos Pufendorf återkommer det gamla styrelsefördraget, som konstituerar ömsesidiga förpliktelser för rex och populus. Gentemot Hobbes söker han visa, att denna doktrin ingalunda verkar i statsupplösande riktning. Man kan icke tillvita suveränen kontraktsbrott, om han icke uppenbart avsäger sig all befattning med statens angelägenheter eller uppträder som undersåtarnas uppenbare fiende eller begår grova brott mot rätts-

¹ A. a. s. 867.

² A. a. s. 877.

samhällets grundvalar¹. Men dylika situationer tillhöra de gränssfall, som man sällan behöver räkna med i praktiken. Och för övrigt bör undersåten undvika att mästra suveränens åtgärder; han saknar förmåga att bedöma de medel, som bäst föra till statsändamålets realiserande.

Men om regenten betar sig som en fiende till sina underlydande, då och endast då befrias dessa från de förpliktelser, som de iklätt sig vid statens grundläggande. Annars vore förhållandena sämre än i naturtillståndet, där i varje fall jus resistendi förelåg².

Detta medgivande kan förefalla tämligen betydelselöst, men det innebär dock ett avsteg från den strängt absolutistiska statsdoktrinen. Under vilka förhållanden uppträder fursten som folkets uppenbare fiende; när har man rätt att tala om »immanis sævitia imperantium», som skulle motivera motståndsrätten? Uppenbarligen kunna sådana begrepp bli ganska tänjbara, när de användas i kritiska situationer. Pufendorf tager, liksom Hobbes och före honom Grotius, bestämt avstånd från monarkomakernas tyrannbegrepp, men hans egen ståndpunkt kan tydligt föra till konsekvenser, som komma ganska nära deras lära om det berättigade motståndet mot »tyrannus quoad exercitium»³. Och den kan även utvecklas i riktning mot tankegången i den ärorika revolutionens plaidoyer, John Lockes *Two Treatises of Government*.

Men dylika konsekvenser voro främmande och allt annat än tilltalande för denne övertygade anhängare av den starka furstemaktens princip.

¹ A. a. s. 881.

² A. a. s. 1007.

³ Pufendorf behandlar även frågan om motståndsrätten gentemot en usurpator, monarkomakernas »tyrannus absque titulo». Genom blott våld skapas visserligen ingen obligatio utan blott »extrinseca necessitas aliquid præstandi». Men usurpatorn (invasor imperii illegitimus) kan göra anspråk på lydnad under vissa förhållanden. Regerar han som en god furste, bör han sannolikt erkännas som legitim trots saknad av rättstitel. En usurperad regeringsmakt är bättre än ständiga oroligheter. Om den legitime monarken ännu lever men saknar möjlighet att återvinna makten, göra undersåtarna bäst i att underkasta sig usurpatorn — mera av realpolitiska skäl än av samvetets inre nödvändighet (s. 1011).

Pufendorf är emellertid icke bekännare av läran om den absoluta monarkien som den enda normalformen av konungadöme. Han söker tvärt om att hävda den begränsade monarkiens karaktär av juridiskt legitim författningsform och att visa dess förenlighet med den moderna statsrättens stränga suveränitetslära. Även på denna punkt skiljer han sig från sin store engelske föregångare. Enligt Hobbes är suveränens maktsfär i princip obegränsad, vare sig han är en monark, en aristokratisk senat eller en demokratisk folkförsamling. Även Pufendorf hävdar, att suveräniteten (*summum imperium civile*) är en och odelbar, ehuru den yttrar sig »per diversos actus» och har »partes potentiales» liksom människosjälens. Men suveräniteten är blott ett negativt begrepp, som innebär frånvaro av en överordnad eller likställd makt, och den behöver icke innebära absolut maktfullkomlighet (*imperium absolutum*)¹. Men om vissa regeringshandlingars giltighet förutsätter medgivande av en ständerförsamling, finnas då icke två viljor i staten, och är icke suveränitetsprincipen upphävd? Hobbes hade bejakat frågan, men Pufendorf svarar nekande. Även i en inskränkt monarki är konungens vilja ett med statsviljan². Begränsningen av furstemakten innebär blott, att ständernas eller notabelförsamlingens medgivande är en betingelse för giltigheten av konungens beslut³. Suveränitetsprincipen förblir oantastad.

---

¹ A. a. s. 906.

² »*Omnia quæ vult civitas, vult per voluntatem regis*» (s. 966). *Voluntas civitatis* är enligt definitionen på s. 886 identisk med allas vilja.

³ Så torde man kunna tolka Pufendorfs uttalande på s. 966: »*Etsi limitatione ista fiat ut, non existente certa conditione, rex quædam non possit velle, aut frustra velit.*» Stället bör ses i samband med ett yttrande på s. 887, där Pufendorf skiljer mellan konungens åtgärder som statens företrädare och hans privata handlingar. I en inskränkt monarki skulle representationens bifall vara ett villkor för att ett beslut får gälla som konungen-statsrepresentantens vilja. I annat fall blir det juridiskt sett en nullitet. Även om Pufendorfs tankegång ej är så skarpt tillspetsad, synas dess konsekvenser peka i denna riktning. En närmare analys skulle förmodligen kunna påvisa intressanta analogier till aktuella statsrättsdoktriner, speciellt av den Kelsenska typen.

Sextonhundraåret är de stora, geometriskt klara tanke-systemens århundrade. Förnuft och ordning heta dess lösenord. Descartes' metodlära, Racines tragedier, Boileaus kritik, Richelieus och Colberts statskonst äro olika yttringsformer av det stora seklets anda. Under denna period organiseras renässansens sjudande andliga liv enligt stränga normer, skapade av stora lagstiftare inom vetandets, konstens och samhällets värld.

Samuel Pufendorf var en god son av klassicitetens tidsålder. Han hade det stolta maktmedvetande och den organisatoriska vilja, som känneteckna dess ledande män. Till dess banbrytande genier kan han icke räknas; han har varken Hobbes oförskräckta tankeradikalism eller den slösande rikedom av framtidsdugliga idéer, som utmärker hans store landsman Leibniz. Men han gav ett fulländat uttryck åt sin tids samhällsvetenskapliga intentioner och åt dess politiska ideal: en stat med fast struktur och logisk symmetri, som samlar all makt i sina händer och förmår att tvinga människornas passioner till lydnad under Naturrens eviga Lag.

Gunnar Aspelin.